

เกษตรกรที่สูงในตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ และผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์¹

Highland Farmers in the Market Economy of Seeds and Field Corn Produces

พุดิพงษ์ นวกิจบำรุง²

Puttipong Nawakijbumrung

บทคัดย่อ

บทความนี้แสดงให้เห็นการต่อรองของเกษตรกรในชุมชนแห่งหนึ่งในอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ในกระบวนการค้าเมล็ดพันธุ์และการจำหน่ายผลผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพื่อโต้แย้งกับสมมติฐานที่ว่า เกษตรกรรายย่อยถูกผนวกเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์และกลไกตลาดด้วยความขลาดเขลา บทความเสนอว่าเกษตรกรรายย่อยพยายามที่จะต่อรองและสร้างทางเลือกของตนเองเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ภายใต้เงื่อนไข ข้อจำกัด และแรงกดดันต่างๆ ที่เผชิญอยู่

นอกจากนั้นบทความยังแสดงให้เห็นผู้กระทำการบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการค้าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์บนพื้นที่สูง ซึ่งนอกเหนือจากกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเป็นผู้ผลิตแล้วยังมีผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมอีกมากมายทั้งภายในและต่างถิ่น ผู้กระทำการเหล่านั้นล้วนเป็นส่วนประกอบและกลไกขับเคลื่อนเครือข่ายการค้าที่ทำให้ระบบการผลิตในระดับท้องถิ่นถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของกลไกตลาดโลก ทั้งนี้การเป็น “พื้นที่ขายขอบอารยะ” และ “ความคลุมเครือ”

(Ambiguity) ของอาณาเขตและสถานภาพตามกฎหมายของพื้นที่การเกษตรมีส่วนสำคัญที่เอื้อต่อการขยายตัวของกลไกการตลาดเข้าสู่พื้นที่สูง ข้อมูลเชิงประจักษ์ในประเด็นนี้ช่วยโต้แย้งข้อกล่าวหาที่ว่า การขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์บนพื้นที่สูงทำให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่านั้นมีสาเหตุมาจาก “คนดอย”

คำสำคัญ : ตลาด, ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์, ปกาเกอญอ

Abstract

This article indicates the negotiation of farmer in one community in Mae Jam, Chiang Mai, in the trade procedure of field corn seeds and produces. This article argues against the idea that small farmers were drawn into commercial production and market mechanism because of their ignorance. The article argues that small farmers will try to negotiate and create their own choice, be able to survive beneath the conditions and pressures confronting them.

Moreover, the article discusses some actors in the field corn production and trade on highland, not just as ‘ethnic group’. These actors are considered as the components and mechanism of the market network that bring local production system to become a part of global market. “Frontier” and “ambiguity” of boundary in forest conservation law helps contribute to the growth of market mechanism into the highland. The empirical data in this article reveals the complexity of “hill tribe” highland production.

Keywords : Market, Field corn, Karen

“...จะโทษแต่ชาวบ้านว่าบุกรุกป่าปลูกข้าวโพดอย่างเดียวไม่ได้ ถามหน่อยว่า หากไม่มีคนขายเมล็ดพันธุ์ ขายปุ๋ย ขายยาฆ่าหญ้า ชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดได้ไหม?”

ผู้นำชาวบ้านรายหนึ่ง³

ช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาที่ชนบทไทยมีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายด้านซึ่งส่วนใหญ่ผูกโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองระดับชาติ ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดอย่างหนึ่งคือการขยายตัวของ การปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบททั้งชุมชนพื้นที่ราบและชุมชนบนพื้นที่สูง ในกรณีชุมชนบนพื้นที่สูงพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ของรัฐ การขยายตัวของ การปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวจึงถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของการบุกรุกทำลายป่า ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553 : 140)

อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขาสูงชันประมาณร้อยละ 70 พื้นที่ทุรกันดาร การคมนาคมไม่สะดวก และเกือบทั้งอำเภอเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแจ่ม ประชากรมากกว่าครึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ในขณะเดียวกันแม่แจ่มเป็นอำเภอที่มีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากที่สุด ในจังหวัดเชียงใหม่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญต่ออุตสาหกรรมอาหารสัตว์ โดยร้อยละ 94 ของผลผลิตข้าวโพดที่ผลิตในประเทศถูกใช้ในอุตสาหกรรมอาหารสัตว์ของประเทศซึ่งมีความต้องการเพิ่มขึ้นทุกปี ขณะที่การขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์บนพื้นที่สูงถูกมองว่าเป็นต้นเหตุของการบุกรุกทำลายป่า (วันชัย ตัน, 2552) “คนดอย” ถูกรัฐมองว่าเป็นต้นเหตุสำคัญของปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ภู เชียงดาว, 2554) และทำให้เกิดวิกฤตทางสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้การผลิตข้าวโพดในพื้นที่สูงยังมีข้อจำกัด เช่น ผู้ผลิตต้องซื้อปัจจัยการผลิตในราคาแพง ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำกว่า ได้ผลผลิตต่ำกว่า ทำให้ได้กำไรน้อยกว่าการเพาะปลูกในพื้นที่ราบ (เบญจพรพรณ เอกะสิงห์ และคณะ, 2544)

แต่มีคำถามว่าทำไมชาวบ้านบนพื้นที่สูงจึงยังคงปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้ ภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ เหล่านั้น งานศึกษาค้างนี้มองว่าพื้นที่สูงเป็นมีลักษณะเป็น “พื้นที่ชายขอบอารยะ” (Frontier) ที่มี “ความคลุมเครือ” (Ambiguity) ของอาณาเขต และสถานภาพตามกฎหมายของพื้นที่ ลักษณะดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการขยายตัวของกลไกทางการตลาดเข้าสู่พื้นที่สูง ในบทความฉบับนี้นิยาม “พื้นที่ชายขอบอารยะ” ว่าหมายถึงพื้นที่ที่มีอำนาจรัฐควบคุมอย่างเบาบางผันผวน เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา จึงเปิดให้มีการช่วงชิงทรัพยากรและสิทธิเหนือทรัพยากร ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ทั้งรัฐ ชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ และผู้มีส่วนได้เสียอื่น ๆ เข้าไปฉวยใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าว

การศึกษาผ่านชุมชนกรณีศึกษาบ้านก่อวิละ (นามสมมติ) โดยใช้วิธีการวิจัย เอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ ระหว่างชาวบ้านบนพื้นที่สูงกับตลาดการค้าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ผ่านเครือข่ายการผลิตและการค้าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้เห็นว่า การขยายตัวของ การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เชิงเศรษฐกิจเกิดขึ้นในพื้นที่ป่าอนุรักษ์นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะเกษตรกรในพื้นที่โดยลำพัง หากแต่เกี่ยวข้องกับ และเชื่อมโยงกับผู้กระทำกรที่หลากหลายทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งในท้องถิ่น และต่างท้องถิ่น ที่มีส่วนทำให้การผลิตข้าวโพดในระดับท้องถิ่นถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตระดับโลก ในบทความฉบับนี้จะเน้นไปที่เครือข่ายการค้า เมล็ดพันธุ์และผลผลิตข้าวโพดที่มีบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่และพ่อค้าคนกลาง ในท้องถิ่น เป็นผู้กระทำกรหลัก ขณะที่ชาวบ้านแต่ละกลุ่มก็พยายามสร้างทางเลือกเพื่อจัดการกระบวนการผลิตของตนแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและ ข้อจำกัดของพวกเขา นอกเหนือจากผู้เกี่ยวข้องในเครือข่ายการค้าดังกล่าวแล้ว หน่วยงานภาครัฐเองก็มีส่วนเกี่ยวข้องในการขยายตัวของตลาดการค้าข้าวโพด ในพื้นที่สูงทั้งทางตรงและทางอ้อมด้วยเช่นกัน

พื้นที่สูงที่คลุมเครือ

“นโยบายการอนุรักษ์ป่าเป็นแรงกดดันสำคัญที่แปรสภาพภูมิประเทศของแม่แจ่มให้กลายเป็นไร่ข้าวโพดและพืชเงินสด”

พันธ์ (นามสมมติ) นักพัฒนาเอกชน

พันธ์ เจ้าหน้าที่ภาคสนามชาติพันธุ์ป่าเกาะขององค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ ให้ความเห็นว่า แรงกดดันจากนโยบายการอนุรักษ์มีผลอย่างมากต่อการตัดสินใจในการใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ การที่เจ้าหน้าที่รัฐพยายามควบคุมการใช้ที่ดินของชาวบ้านโดยมิได้ให้สิทธิในที่ดินที่มั่นคงแก่พวกเขา ประกอบกับระบบการผลิตแบบยังชีพด้วยการทำไร่หมุนเวียนไม่ได้รับการยอมรับจากเจ้าหน้าที่รัฐว่าเป็นพื้นที่เกษตรและไม่สามารถนำมาใช้อ้างสิทธิเหนือที่ดิน ทำให้ชาวบ้านพยายามแผ้วถางป่าและไร่เหล่า⁴ ด้วยหวังว่าสักวันหนึ่งพวกเขาจะได้รับสิทธิในที่ดินเหล่านั้น

งานศึกษาของ Sato (2000) ชี้ว่า พื้นที่ป่าที่ถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่คลุมเครือ (Ambiguous Lands) ในทางกฎหมายพื้นที่ถูกประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ หรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งมีข้อบังคับไม่ให้ประชาชนเข้าไปทำการเกษตรกรรม แต่ในทางปฏิบัติการบังคับใช้กฎหมายไม่สามารถทำได้อย่างเบ็ดเสร็จ ประชาชนที่อยู่อาศัยและทำมาหากินในพื้นที่พยายามต่อรองกรณียามการใช้สิทธิทำกินในพื้นที่โดยอ้างว่าเป็นพื้นที่ที่มีกรทำกินมาตั้งแต่บรรพบุรุษก่อนที่รัฐประกาศพื้นที่ป่า ทำให้สิทธิเหนือที่ดินมีความคลุมเครือ กล่าวคือ แม้รัฐจะมีกรรมสิทธิเหนือที่ดินตามกฎหมาย แต่ชาวบ้านในท้องถิ่นก็ยังคงมีสิทธิการใช้ซึ่งอาจเป็นในรูปของการจัดการโดยชุมชนหรือในแบบปัจเจกบุคคล ขณะนโยบายรัฐมีความลึกลับขัดแย้งกันเอง ในด้านหนึ่งอ้างว่าจะอนุรักษ์เพื่อคงไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวก็ได้รับความสำคัญในฐานะแหล่งต้นน้ำลำธาร แต่อีกด้านหนึ่งก็ส่งเสริมให้มีการพัฒนาในพื้นที่ หมู่บ้านหลายแห่งในพื้นที่สูงที่เคยทำการผลิตเพื่อยังชีพในระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนได้รับการสนับสนุน

จากหน่วยงานภาครัฐต่าง ๆ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมให้ทำการผลิตเชิงพาณิชย์ เพื่อสร้างรายได้ภายใต้วาทกรรม “การพัฒนา”

ดังนั้น นอกจากสถานการณ์ของที่ดินตามกฎหมายที่มีความคลุมเครือแล้ว พื้นที่สูงซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษายังมีความคลุมเครือของแนวคิดในการใช้พื้นที่ว่าควรจะได้รับการพัฒนาหรือเก็บรักษาไว้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สถานะของที่ดินที่คลุมเครือจะเป็นที่ดึงดูดของผู้กระทำหน้าที่หลากหลาย (Sato 2000 : 156) ด้านหนึ่ง ความคลุมเครืออาจถูกมองว่าเป็นปัญหา แสดงถึงความไม่ชัดเจนและสร้างปัญหาต่อการจัดการ เช่น ความคลุมเครือของแนวเขตป่า แต่อีกด้านหนึ่งความคลุมเครือเปิดโอกาสให้ผู้กระทำหน้าที่เกี่ยวข้องใช้ช่องว่างจากความไม่ชัดเจน ตีความหรืออธิบายเพื่อประโยชน์ในกระบวนการต่อรองเพื่อจัดปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใหม่ ด้วยเหตุนี้ การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ของชุมชนบนพื้นที่สูงจึงเป็นไปได้ในพื้นที่คลุมเครือ โดยอาศัยความคลุมเครือที่เกิดจากความลักลั่นทางนโยบายของรัฐ และความคลุมเครือของแนวเขตป่า เปิดช่องให้ชาวบ้านเลือกตีความเพื่ออ้างสิทธิในการเข้าถึงที่ดิน และเปิดช่องให้ผู้กระทำกรอื่น ๆ เลือกอธิบายเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในผลประโยชน์จากที่ดิน ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้กระทำกรในระบบตลาดสินค้าการเกษตร

ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติชี้ให้เห็นว่า พื้นที่จังหวัดเชียงใหม่มีการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์จำนวนมากในทุกอำเภอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอำเภอแม่แจ่มซึ่งเป็นพื้นที่ที่รับการส่งเสริมทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ช่วงปี 2538-2539 บริษัทเครือเจริญโภคภัณฑ์ ได้เริ่มเข้าไปส่งเสริมเกษตรกรให้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในลักษณะเกษตรพันธสัญญา ส่งผลให้ข้าวโพดกลายเป็นพืชเศรษฐกิจอันดับหนึ่งของอำเภอแม่แจ่ม ข้อมูลจากสำนักงานเกษตรอำเภอแม่แจ่ม ปี 2549-2550 ระบุว่า เกษตรกรอำเภอแม่แจ่มร้อยละ 80 มีอาชีพหลักคือ การปลูกข้าวโพด ซึ่งมีทั้งข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และข้าวโพดเมล็ดพันธุ์ ส่วนที่เหลือร้อยละ 20 มีอาชีพหลักเป็นการปลูกหอมแดง ลิ้นจี่ ลำไย ฯลฯ ข้อมูลปี 2550 ครัวพื้นที่ปลูกข้าวโพดอำเภอแม่แจ่มมีจำนวน 82,904 ไร่ ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 1,316 กิโลกรัม

ผลผลิตรวม 97,986,900 กิโลกรัม การปลูกข้าวโพดบุกรุกพื้นที่ป่านั้นเริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังช่วงปี 2544-2545 (อนุภาพ นุ่นสง, 2551) ในปีเพาะปลูก 2553/2554 จังหวัดเชียงใหม่มีพื้นที่ปลูกข้าวโพดรวมทั้งสิ้น 179,856 ไร่ อยู่ในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม 61,872 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 34 (สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่, 2554)

พื้นที่อำเภอแม่แจ่มตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่แจ่ม ซึ่งพื้นที่บางส่วนอยู่ระหว่างการเตรียมประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติแม่โจ้ ที่ผ่านมารัฐมีความพยายามจัดทำแนวเขตให้ชัดเจนหลายครั้ง โดยเฉพาะการรังวัดแนวเขตตามมติ ครม. 30 มิถุนายน 2541 แต่การทำแนวเขตไม่เป็นที่ยอมรับของชุมชนหลายแห่ง และแม้ว่ารัฐจะสามารถจัดทำแนวเขตผ่านเครื่องมือแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศได้ แต่ในระดับพื้นที่กลับไม่ปรากฏสัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นเส้นแบ่งแนวเขตที่ชัดเจน ด้วยเหตุนี้เมื่อเห็นไร่ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขนาดใหญ่บนภูเขาสูงจึงยากที่จะบอกว่าเป็นพื้นที่ทำกินเดิมของชุมชนหรือเป็นพื้นที่ป่าที่ถูกบุกเบิกใหม่

การต่อรองของชาวบ้านในตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสม

ป้ายโฆษณาเมล็ดพันธุ์ข้าวโพด บนแปลงข้าวโพด
ติดถนนใหญ่ก่อนเข้าสู่ตัวเมืองแม่แจ่ม

ระหว่างเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายนของทุกปี ชาวบ้านก้อวิลจะหาซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดจากตัวเมืองแม่แจ่มมาเก็บไว้เพื่อเตรียมปลูกในฤดูถัดไป ชาวบ้านสามารถหาซื้อเมล็ดพันธุ์ได้ที่ร้านค้าสินค้าเกษตรที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในตัวอำเภอแม่แจ่ม รวมถึงร้านค้าของสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม และสหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้าธนาการเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (สกต. ธกส.) จังหวัดเชียงใหม่ สาขาแม่แจ่ม

เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดในที่นี้ หมายถึง เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์สายพันธุ์ลูกผสม (F1 Hybrid) ซึ่งได้จากการผสมระหว่างต้นพ่อกับต้นแม่ที่เป็นพันธุ์แท้ที่ผ่านการคัดเลือกและปรับปรุงสายพันธุ์มาอย่างดี ผลผลิตที่ได้จะเป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมซึ่งเมื่อนำเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวไปปลูกจะทำให้ได้ต้นข้าวโพดที่เจริญเติบโตดี ต้านทานโรคและแมลง ให้ผลผลิตสูงและคุณภาพดี อย่างไรก็ตามวิธีการพัฒนาสายพันธุ์ข้าวโพดให้เป็นสายพันธุ์ลูกผสมทำให้เกษตรกรไม่สามารถเก็บและคัดเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดต่อจากต้นพันธุ์ลูกผสม เพราะเมื่อนำเมล็ดรุ่นลูกไปปลูกต่อจะได้ต้นข้าวโพดที่ให้ผลผลิตต่ำ จึงเท่ากับเป็นการบังคับให้เกษตรกรต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดจากผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมอย่างเลี่ยงไม่ได้

“อย่างไรเราต้องซื้อพันธุ์ เพราะเราเคยเก็บพันธุ์ไว้เอง แต่ไปไม่รอด”

พล (นามสมมติ) ชาวบ้านก้อวิล

เอกสารแผ่นพับของกรมส่งเสริมการเกษตรที่เชิญชวนเกษตรกรให้ขึ้นทะเบียนผู้ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ปี พ.ศ.2553/2554 ให้ข้อมูลว่า มีพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมของทางราชการ ได้แก่ นครสวรรค์ 3 สุวรรณ 4452 สุวรรณ 4901 แต่ตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัยลงเก็บข้อมูลภาคสนามกลับไม่เห็นและไม่ได้ยินชาวบ้านพูดถึงพันธุ์ดังกล่าว พันธุ์ข้าวโพดที่ชาวบ้านนิยมเป็นพันธุ์ของภาคเอกชน ซึ่งชาวบ้านจะเรียกชื่อแตกต่างกันตามบริษัทผู้ผลิต ขณะเดียวกัน ตลอดสองข้างทางถนนเข้าสู่อำเภอแม่แจ่ม นอกจากจะสามารถพบเห็นป้ายโฆษณาปุ๋ยและสารเคมีเกษตรแล้ว ยังมีป้ายโฆษณาเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดของบริษัทต่างๆ ปรากฏ

ให้เห็นเป็นระยะ สะท้อนให้เห็นบรรยากาศการแข่งขันของตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ที่เป็นไปอย่างเข้มข้น นอกจากวิธีพื้นฐานที่วางจำหน่ายสินค้าตามร้านจำหน่ายสินค้าการเกษตรแล้ว บริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ยังพยายามหาช่องทางอื่น ๆ เพื่อให้ขายสินค้าได้ง่ายขึ้น เช่น การฝากขายกับผู้รับซื้อข้าวโพดในตัวเมืองแม่แจ่ม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดไม่ได้ถูกผูกขาดโดยบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์เท่านั้น เกษตรกรซึ่งแต่เดิมมีบทบาทให้เป็นเพียงผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ส่งให้กับบริษัทในรูปแบบพันธสัญญาได้ก้าวเข้ามามีบทบาทเป็นผู้ค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดอีกด้วย โดยมีทั้งแบบรายบุคคลที่ผลิตและหาตลาดเอง และแบบที่รวมกลุ่มกันเพื่อรวบรวมรับซื้อและจัดจำหน่าย ทำให้ตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดไม่ได้ถูกผูกขาดโดยบริษัทเอกชนอีกต่อไป และทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวโพดมีทางเลือกในการเข้าถึงเมล็ดพันธุ์ได้หลากหลายมากขึ้น

การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพด โดยส่วนใหญ่บริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์จะส่งเจ้าหน้าที่บริษัทและโบรกเกอร์ไปส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมให้กับบริษัทในรูปแบบเกษตรพันธสัญญา โดยบริษัทจะถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตรวมถึงจัดหาปัจจัยการผลิตให้เกษตรกรนำไปใช้ก่อน เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย สารเคมีเกษตร เป็นต้น เมื่อผลผลิตได้คุณภาพตามที่ได้ตกลงไว้ บริษัทจึงจะรับซื้อผลผลิตในราคาประกันพร้อมกับหักคืนต้นทุนการผลิตที่บริษัทออกไปล่วงหน้า โบรกเกอร์ทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตส่งให้บริษัทเพื่อนำไปผ่านกระบวนการหลังการเก็บเกี่ยว เช่น การคัดแยกสิ่งเจือปน การคลุกยาป้องกันเชื้อรา เป็นต้น แล้วจึงบรรจุลงถุงเพื่อส่งจัดจำหน่าย ส่วนการผลิตและจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมโดยเกษตรกรเองนั้น เกิดขึ้นในช่วงเกือบยี่สิบปีที่ผ่านมา โดยเริ่มมาจากเกษตรกรที่เคยผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดให้กับบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดรายใหญ่ที่ดำเนินการในรูปแบบเกษตรพันธสัญญา ภายหลังเกษตรกรเหล่านั้นหันมาผลิตและจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดด้วยตัวเอง ตัวอย่างเช่น กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดในอำเภอพร้าว

เกษตรกรจากอำเภอพร้าวเล่าว่า ช่วงปี พ.ศ.2522-2523 มีบริษัทค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดยักษ์ใหญ่ 2 บริษัท เข้ามาส่งเสริมชาวบ้านในพื้นที่นิคมสหกรณ์อำเภอพร้าวผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมในรูปแบบเกษตรพันธสัญญา โดยรับซื้อผลผลิตในราคาประกันระหว่าง 7-8 บาทต่อกิโลกรัม แต่จะถูกหักค่าความชื้นและสิ่งเจือปนอีกร้อยละ 25 เมื่อบริษัทนำไปผ่านกระบวนการในโรงงานแล้วจะขายเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดบรรจุถุงขนาด 10 กิโลกรัม ในราคาประมาณ 1,500 บาท ด้วยราคาที่ขายให้กับบริษัทต่ำกว่าราคาเมล็ดพันธุ์ในตลาด ชาวบ้านจึงแบ่งผลผลิตส่วนหนึ่งไว้ขายเอง ต่อมาเมื่อบริษัทเหล่านี้ย้ายฐานการผลิตออกจากอำเภอพร้าว ชาวบ้านหันมาคัดพันธุ์และผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดลูกผสมกันเอง แต่ถูกบริษัทที่เสียผลประโยชน์กั้นกั้นแกล้งด้วยการนำรถแทรกเตอร์มาไถทำลายแปลงข้าวโพดพันธุ์ที่ชาวบ้านปลูก ซึ่งชาวบ้านรวมตัวกันขัดขวางไว้ได้ เมื่อชาวบ้านขนส่งผลผลิตเมล็ดพันธุ์ออกขายนอกพื้นที่ บริษัทกั้นกั้นแกล้งโดยให้ตำรวจตรวจจับและอายัดเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดโดยอ้างความผิดตามพระราชบัญญัติพันธุ์พืช พ.ศ.2518 ที่จะต้องมีใบอนุญาตเมล็ดพันธุ์ควบคุมที่ออกโดยกรมวิชาการเกษตร ต่อมาชาวบ้านดำเนินการขอใบอนุญาตตั้งกล่าวในนามนิติบุคคล สร้างเครื่องหมายการค้า ตั้งชื่อพันธุ์เป็นของตัวเอง เมล็ดพันธุ์จะจำหน่ายในราคาถุงละ 400 บาท (น้ำหนักถุงละ 10 กิโลกรัม) ช่วงแรกส่งขายในสายเครือญาติและคนรู้จักในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย และพะเยา ต่อมาเริ่มเป็นที่รู้จักมากขึ้น จึงขยายฐานลูกค้าไปถึงจังหวัดเลย พิษณุโลก สระแก้ว ปัจจุบันมีเกษตรกรในกลุ่มผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ประมาณ 20 ราย นอกจากกลุ่มเกษตรกรที่อำเภอพร้าวแล้ว ยังมีกลุ่มเกษตรกรจากอำเภออื่น ๆ ที่หันมาผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่ายเอง ได้แก่ อำเภอฝาง อำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แตง และอำเภอแม่แจ่ม ซึ่งเป็นอำเภอที่มีเกษตรกรที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มากที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่

การที่เกษตรกรจัดการการผลิตและการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เอง สะท้อนถึงปฏิบัติการที่เกษตรกรอาศัยทุนทางสังคมเพื่อตอบโต้การขูดรีดและเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าหรือบริษัทผู้ค้าเมล็ดพันธุ์ และส่งผลสืบเนื่องให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีทางเลือกในการใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเพิ่มมากขึ้น

เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดกับทางเลือกของชาวบ้านก่อวิละ

ชาวบ้านมักเรียกข้าวโพดที่ปลูกเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสมว่าข้าวโพด “ถอดดอก” เพื่อให้ต่างจากข้าวโพดที่ปลูกเพื่อใช้ผลผลิตเป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมผลิตอาหารสัตว์ ทั้งนี้เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดที่ชาวบ้านก่อวิละใช้ สามารถแบ่งคร่าว ๆ ได้ 3 ประเภทหลัก คือ

ประเภทที่ 1-เมล็ดพันธุ์ราคาแพง-เอบี (ชื่อสมมติ) “แท้”

เมล็ดพันธุ์ที่กำหนดในราคาค่อนข้างสูงนั้นมาจากผู้ผลิตหลายราย โดยเฉพาะบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ขนาดใหญ่ แต่ชาวบ้านก่อวิละส่วนใหญ่เข้าใจว่าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดคุณภาพดีเป็นเมล็ดพันธุ์จาก “เอบี” พันธุ์ที่รู้จักกันดีคือพันธุ์ AB999 (ชื่อสมมติ) ซึ่งจำหน่ายในราคาสูง กล่าวคือเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดบรรจุถุงขนาด 10 กิโลกรัม มีราคาประมาณ 1,600 บาท และเนื่องจากได้ชื่อว่าเป็นเมล็ดพันธุ์คุณภาพดี จึงเคยมีพ่อค้าหัวใสมาหลอกขายเมล็ดพันธุ์เลียนแบบ โดยใช้เมล็ดพันธุ์ที่มีราคาถูกกว่าแต่ใส่ถุงให้เหมือนกับบรรจุภัณฑ์ของเอบีทำให้ชาวบ้านดูไม่ออก จะทราบว่าถูกหลอกหลังจากปลูกไปแล้ว ดังนั้นเมื่อชาวบ้านพูดถึงเมล็ดพันธุ์ของเอบีจึงมักจะมีคำว่า “แท้” ต่อท้ายด้วยเสมอ

“...ตอนนี้มีเชื้อ (เมล็ดพันธุ์) เกือบเยอะ ลอกเลียนแบบ ละเมิดลิขสิทธิ์ ชาวบ้านโดนหลอกว่าเป็นเอบีแท้ โดย...เอามาขาย คลุกยา กระจกอบจะพิมพ์ ที่ไหนก็ได้ ชื่อกระจกอบมาแพ็คขาย และขายราคาแพง”

พล ชาวบ้านก่อวิละ

พา (นามสมมติ) อดีตผู้นำชุมชนก๋อวิละเล่าประสบการณ์การใช้เมล็ดพันธุ์เอบี ว่า “พันธุ์เอบีปลูกแล้วติดทุกเม็ด ตอนปลูกหยอดหลุมละ 2 เม็ด” (ปกติหยอดหลุมละ 4-5 เม็ด) เช่นเดียวกับคำบอกเล่าของ พล ที่ว่า “ถ้าเป็น (เมล็ดพันธุ์) เอบีแท้ จะต้านทานโรค หนึ่งต้นออกสองหัว (ฝัก) สองต้นได้สี่หัว (ฝัก)” แม้ว่าชาวบ้านจะเห็นข้อดีของเมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ แต่เนื่องจากมีราคาสูงชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่นิยม แต่มีชาวบ้านบางรายที่ซื้อมาใช้เพราะมีพื้นที่ปลูกข้าวโพดจำกัด เช่นกรณีของ นนท์ (นามสมมติ) หนุ่มปากาอะญอที่แม้จะแต่งงานมีครอบครัวแล้วแต่ยังต้องพักอาศัยและทำการผลิตร่วมกับบ้านพ่อตา เขาเลือกใช้เมล็ดพันธุ์เอบีที่ถึงแม้ว่าราคาจะแพงแต่เชื่อว่าจะทำให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น นั้นหมายถึงเขาจะมีส่วนแบ่งจากการขายข้าวโพดที่มากขึ้นด้วย

ประเภทที่ 2-เมล็ดพันธุ์ราคาปานกลาง-พันธุ์ทั่วไป

ในความเป็นจริงเมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ ไม่ได้มีคุณภาพด้อยกว่าเมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 1 เมล็ดพันธุ์บางยี่ห้อ บางพันธุ์ อาจมีคุณภาพใกล้เคียงหรือดีกว่าเมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 1 แต่ขณะเดียวกันก็มีเมล็ดพันธุ์ที่มีคุณภาพต่ำหรือเมล็ดพันธุ์ค้างปีถูกจัดรวมอยู่ในประเภทนี้ด้วย จุดร่วมที่เหมือนกันของเมล็ดพันธุ์ประเภทนี้สำหรับชาวบ้านคือระดับราคาที่ใกล้เคียงกัน โดยเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดบรรจุถุงขนาด 10 กิโลกรัม มีราคาจำหน่ายอยู่ระหว่าง 350-450 บาท

ชาวบ้านก๋อวิละส่วนใหญ่นิยมใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ ซึ่งมีผู้ผลิตให้เลือกหลากหลาย มีทั้งเมล็ดพันธุ์แบบถูกกฎหมาย และเมล็ดพันธุ์ “เถื่อน” ซึ่งชาวบ้านหมายถึงเมล็ดพันธุ์ที่ชาวบ้านหรือเกษตรกร ผลิตและจำหน่ายเมล็ดพันธุ์กันเอง อย่างไรก็ตาม สังเกตว่าชาวบ้านมักไม่ค่อยเรียกชื่อยี่ห้อหรือชื่อพันธุ์ของเมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ แต่จะเรียกเมล็ดพันธุ์ประเภทนี้รวมๆ ว่า “พันธุ์ทั่วไป”

“สหกรณ์ฯ จะขายพันธุ์ทั่วไป ถุงละ 10 กิโลกรัม ราคา 350 บาท”

พา ชาวบ้านก๋อวิละ

ประเภทที่ 3-เมล็ดพันธุ์ราคาถูก-แบบฝัก

เมล็ดพันธุ์ข้าวโพดที่จำหน่ายทั้งประเภทที่ 1 และ 2 เป็นเมล็ดพันธุ์ที่ผ่านการคลุกยาป้องกันเชื้อรา และบรรจุใส่ถุงขนาด 10 กิโลกรัม มีชาวบ้านก่อวิละบางรายประหยัดเงินด้วยการซื้อเมล็ดพันธุ์ จากเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์โดยตรง โดยซื้อทั้งฝักแล้วนำมาแกะเมล็ดและคลุกยาป้องกันเชื้อราเอง

พล เล่าว่าเมื่อก่อนไม่ได้ซื้อเมล็ดพันธุ์ถอดดอก แต่พอมีชาวบ้านซึ่งปลูกข้าวโพดเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ให้กับบริษัทมาเสนอขายถึงบ้านในราคาถูกกว่าเมล็ดพันธุ์ที่ขายในตลาด คือกิโลกรัมละ 20-25 บาท เขาจึงซื้อไว้ แต่เมล็ดพันธุ์ที่นำมาขายจะมีไม่เยอะเพราะชาวบ้านเกรงว่าบริษัทที่ทำพันธสัญญาไว้จะรู้ว่าชาวบ้านแอบแบ่งผลผลิตออกมาขายเอง หลังจากนั้น พล จึงเริ่มขบถรถยนต์ตระเวนหาซื้อเมล็ดพันธุ์ถึงไร่ปลูกซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเขาสามารถซื้อเมล็ดพันธุ์ (แบบฝัก) ได้ในราคาเพียงกิโลกรัมละ 17 บาท การใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ มักจะขายไปตามกลุ่มคนรู้จัก เช่น *คว* (นามสมมติ) ชาวบ้านก่อวิละ เพื่อนสนิทของ พล ก็เลือกที่จะใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ตามอย่างพล

เมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 3

ชาวบ้านก่อวิละแต่ละครัวเรือนเลือกใช้เมล็ดพันธุ์แต่ละประเภทแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและข้อจำกัดของตน โดยส่วนใหญ่จะเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 2 เพียงอย่างเดียว แต่บางครัวเรือนที่เลือกใช้เมล็ดพันธุ์พร้อมกัน 2 ประเภท และมีเพียงไม่กี่ครัวเรือนที่จะใช้เมล็ดพันธุ์ทั้ง 3 ประเภท ตัวอย่างเช่น พล ได้ซื้อเมล็ดพันธุ์สำหรับใช้ปีการผลิตถัดไป ประกอบด้วย เมล็ดพันธุ์ “เอบี” 60 กิโลกรัม เมล็ดพันธุ์จากอำเภอพร้าว 20 กิโลกรัม และเมล็ดพันธุ์แบบฝัก 150 กิโลกรัม

ฐานะทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเลือกใช้เมล็ดพันธุ์แตกต่างกันออกไป คราวเรือนที่ใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 1 ที่มีราคาสูง มักมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับดี ขณะที่คราวเรือนที่ใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 2 มักมีฐานะทางเศรษฐกิจในระดับปานกลาง อย่างไรก็ตาม การใช้เมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 3 ไม่ได้เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจทั้งหมด คราวเรือนที่เข้าถึงเมล็ดพันธุ์ประเภทที่ 3 มักจะเป็นแกนนำชาวบ้านที่เดินทางเข้า-ออกหมู่บ้านบ่อยๆ มีเครือข่ายคนรู้จักกว้างขวาง จึงรับรู้ข้อมูลแหล่งที่สามารถหาซื้อเมล็ดพันธุ์ประเภทนี้ได้ นอกจากนี้ยังต้องมีความรู้และทักษะในกระบวนการจัดเตรียมเมล็ดพันธุ์ได้เองอีกด้วย เช่น การแกะและคัดแยกเมล็ดพันธุ์ การคลุกยาป้องกันเชื้อรา เป็นต้น

บางกรณีซึ่งพบได้ไม่บ่อยนักที่ชาวบ้านไม่สามารถเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ได้เอง เพราะติดเงื่อนไขที่มาจากแหล่งเงินทุนที่ชาวบ้านกู้ยืมมา เช่น ชาวบ้านซึ่งเป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม และทำเรื่องขอกู้เป็นปัจจัยการผลิต อาทิ ปุ๋ย สารเคมีเกษตร รวมถึงเมล็ดพันธุ์ ซึ่งสหกรณ์จะมีเงื่อนไขว่าเมื่อสมาชิกขอกู้เป็นปัจจัยการผลิตจะต้องใช้สินค้าที่สหกรณ์จัดหามาให้เท่านั้น ซึ่งเป็นแบบเดียวกันกับกรณีของชาวบ้านที่เป็นสมาชิก ธกส. (สกต. ธกส. แม่แจ่ม)

ประสบการณ์จากการปลูกที่ผ่านมาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเลือกซื้อเมล็ดพันธุ์ เนื่องจากตลาดเมล็ดพันธุ์มีการแข่งขันกันค่อนข้างสูง มีเมล็ดพันธุ์ใหม่ๆ มาเสนอขายอยู่เสมอ และเกษตรกรมักซื้อมาทดลองปลูกในปริมาณไม่มาก หากได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจก็จะซื้อมาปลูกต่อ แต่หากปลูกแล้วได้ผลผลิตไม่ดี ก็จะไม่ซื้อมาใช้อีก เช่น กรณีปีการผลิต 2553/2554 ชาวบ้านหลายครัวเรือนมีประสบการณ์จากการใช้เมล็ดพันธุ์ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวโพดอายุสั้น ซึ่งทำให้ได้ผลผลิตต่ำกว่าเคย

ปัจจัยและข้อจำกัดของขนาดที่ดินปลูกข้าวโพด เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่มีที่ดินมากพอสำหรับปลูกข้าวโพด จึงไม่สร้างแรงกดดันให้ชาวบ้านต้องหาวิธีเพิ่มผลผลิตต่อไร่ด้วยการใช้เมล็ดพันธุ์คุณภาพดีซึ่งมีราคาสูง และหากชาวบ้านต้องการได้ผลผลิตเพิ่มมักจะทำได้ด้วยการเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวโพด แต่ก็มีบางครัวเรือนโดยเฉพาะครัวเรือนเกิดใหม่ซึ่งยังไม่มีที่ดินปลูกข้าวโพดเป็นของตัวเอง และต้องอาศัยทำการผลิตร่วมกับบ้านพ่อแม่ จึงอยากมีส่วแบ่งรายได้ที่มากขึ้นจากเนื้อที่ปลูกข้าวโพดเท่าเดิมด้วยการลงทุนใช้พันธุ์ข้าวโพดประเภทที่ 1 เพื่อหวังเพิ่มผลผลิตต่อไร่ อย่างกรณีของ นนท์ ซึ่งสัมพันธ์กับความคาดหวังต่อการใช้จ่ายในอนาคต เช่น ต้องการมีรายได้มากขึ้นเพื่อนำไปซื้อสิ่งของ-เครื่องใช้ที่อยากได้ เป็นทุนการศึกษา ซื้อรถจักรยานยนต์ รถยนต์ หรือนำไปใช้หนี้ เป็นต้น

โดยสรุป เนื้อหาส่วนนี้แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กับชาวบ้านผู้ผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์บนพื้นที่สูง แม้ว่าเกษตรกรในพื้นที่จะไม่สามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ได้เอง และจำต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ราคาแพงจากบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ แต่ตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ก็ไม่ได้ถูกผูกขาดโดยบริษัทผู้ค้าเมล็ดพันธุ์รายใหญ่อย่างเบ็ดเสร็จ กลับมีตลาดทางเลือกของเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดด้วยเช่นกันซึ่งเกิดจากผู้ค้าเมล็ดพันธุ์รายย่อยหลายราย รวมทั้งมีเกษตรกรรายย่อยที่ผลิตเมล็ดพันธุ์ “เถื่อน” ขึ้นมาจำหน่ายเองอีกด้วย การเกิดตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดทางเลือก โดยเฉพาะการค้าเมล็ดพันธุ์ “เถื่อน” ดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะแบบหนึ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้ในพื้นที่ “ชายขอบอารยะ” ที่มีอำนาจรัฐเบาบาง การบังคับใช้กฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมสิทธิบัตรของเมล็ดพันธุ์จึงไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเข้มงวด ทำให้เกษตรกรในท้องถิ่นมีช่องที่จะอาศัยเครือข่ายทางสังคมในการเข้าถึงข้อมูลและสร้างทางเลือกให้แก่ตนเองในการเข้าถึงเมล็ดพันธุ์หลาย ๆ แบบโดยไม่จำเป็นต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ “ถูกกฎหมาย” หรือเมล็ดพันธุ์ราคาแพงจากบริษัทผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์รายใหญ่เสมอไป อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนเลือกใช้เมล็ดพันธุ์แต่ละประเภทแตกต่างกันภายใต้เงื่อนไขและข้อจำกัดที่มีในขณะนั้น ซึ่งได้แก่ สถานะทางเศรษฐกิจ เครือข่ายและความรู้ เงื่อนไขจากแหล่งเงินทุน ประสบการณ์ที่ผ่านมา ขนาดที่ดิน และความคาดหวังต่อการใช้จ่ายในอนาคต

การต่อรองในตลาดการค้าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์

ไร่ข้าวโพดบนดอย

ขายข้าวโพด
ที่ตัวเมืองแม่แจ่ม

โรงงานผลิตอาหารสัตว์

ช่วงการรับซื้อผลผลิตข้าวโพดของอำเภอแม่แจ่มเริ่มต้นตั้งแต่กลางเดือนกันยายนเป็นต้นไป โดยมีพ่อค้าคนกลางมาตั้งจุดติดป้ายรับซื้อผลผลิต ชาวบ้านเรียกการขายข้าวโพดในช่วง 1-2 เดือนแรกว่า “ขายดิบ” ผลผลิตข้าวโพดยังคงมีความชื้นสูงทำให้ถูกกดราคา ชาวบ้านก๋อวิละจะไม่รีบเก็บเกี่ยวและขายผลผลิตในช่วงนี้ แต่จะรอจนให้ผลผลิตแห้งคาคันจนกระทั่งหมดฤดูฝนและเข้าสู่ฤดูหนาว จึงค่อยเริ่มเก็บเกี่ยว ซึ่งอยู่ระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคมของทุกปี ชาวบ้านก๋อวิละขายข้าวโพดให้กับผู้รับซื้อในตัวเมืองแม่แจ่มซึ่งมีอยู่หลายราย จากการประเมินคร่าว ๆ พบว่ามีจุดรับซื้อผลผลิตข้าวโพดในตัวเมืองแม่แจ่มประมาณ 10-20 แห่ง จำนวนไม่แน่นอนเพราะผู้รับซื้อบางรายไม่รับซื้อในบางช่วงเวลา อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากลักษณะการประกอบการอาจแบ่งผู้รับซื้อได้เป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ สหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม และผู้รับซื้อรายย่อยในอำเภอแม่แจ่ม

นอกจากผู้รับซื้อทั้ง 2 ประเภทแล้ว อำเภอแม่แจ่มมีไซโลที่สามารถเก็บรักษาผลผลิตข้าวโพดได้ในปริมาณมากอยู่หนึ่งแห่ง คือไซโลของบริษัท จิรชัยพืชผล ตั้งอยู่ในตำบลแม่जार อำเภอแม่แจ่ม ห่างจากตัวเมืองแม่แจ่มไปทางเหนือประมาณ 20 กิโลเมตร แต่ไม่พบว่ามีชาวบ้านจากชุมชนก่อวิละนำผลผลิตไปขายที่ไซโลดังกล่าว ชาวบ้านให้เหตุผลว่าราคารับซื้อที่ตัวเมืองแม่แจ่มกับที่ไซโลต่างกันไม่มาก จึงเลือกขายให้กับผู้รับซื้อรายย่อยในตัวเมืองแม่แจ่มที่อยู่มากกว่า

การขายข้าวโพดกับทางเลือกชาวบ้านก่อวิละ

ชาวบ้านก่อวิละนำผลผลิตข้าวโพดที่เก็บเกี่ยวและสีจนได้เป็นเมล็ดข้าวโพดบรรจุใส่กระสอบไว้ ก่อนจะลำเลียงใส่ท้ายรถกระบะเพื่อขนลงไปขายยังจุดรับซื้อผลผลิต ซึ่งเป็นวิธีการขนผลผลิตข้าวโพดที่เป็นที่นิยมของชาวบ้านที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง ต่างจากวิธีการขนผลผลิตของชาวบ้านพื้นราบที่เมื่อสีข้าวโพดแล้วจะนำเมล็ดข้าวโพดใส่ท้ายรถกระบะที่มุ่งตาข่ายทันทีโดยไม่แบ่งใส่กระสอบ

เมื่อบรรทุกข้าวโพดมาถึงจุดรับซื้อ คนขับรถจะขับรถเข้าสู่เครื่องชั่งก่อนเพื่อบันทึกน้ำหนัก และชาวบ้านจะมารับภาชนะจากเจ้าหน้าที่ประจำเครื่องชั่งเพื่อไปสูมเก็บตัวอย่างข้าวโพดมาเข้าเครื่องวัดความชื้น เมื่อทราบค่าความชื้นจึงค่อยตกลงราคาซื้อขาย จากนั้นจึงถ่ายข้าวโพดออกจากรถซึ่งจะแยกกองข้าวโพดตามค่าความชื้น แล้วจึงนำรถกลับไปซึ่งน้ำหนักรถเปล่าอีกครั้งจึงจะได้ค่าน้ำหนักข้าวโพด โดยปกติรถยนต์กระบะหนึ่งคันจะบรรทุกผลผลิตข้าวโพดได้ประมาณ 2 ตัน

เนื่องจากมีผู้รับซื้อผลผลิตข้าวโพดหลายรายทำให้เกิดการแข่งขันเพื่อแย่งรับซื้อผลผลิต ผู้รับซื้อบางรายให้ราคาสูงกว่าปกติเพื่อดึงดูดให้ชาวบ้านมาขาย โดยยอมที่จะได้กำไรจากส่วนต่างน้อยลง ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกในการขายผลผลิตมากขึ้น ชาวบ้านก่อวิละบางรายนำผลผลิตบางส่วนไปกระจายขายให้กับผู้รับซื้อ 2-3 รายเพื่อเปรียบเทียบราคา แล้วจึงจะค่อยนำผลผลิตส่วนใหญ่ที่เหลือมาขายให้กับผู้รับซื้อรายที่ให้ราคาดีที่สุด แต่ชาวบ้านไม่ได้ตัดสินใจขายให้กับ

ผู้รับซื้อที่ให้ราคาสูงเสมอไป สมาชิกสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่มมักเลือกขายผลผลิตให้กับสหกรณ์ เพื่อช่วยเพิ่มผลประกอบการของสหกรณ์และชาวบ้านจะได้ส่วนแบ่งจากเงินปันผลสมาชิกเพิ่มขึ้น ชาวบ้านบางรายเห็นว่าขายที่ไหนก็ได้ราคาพอ ๆ กัน เช่น กรณีของ พว ที่จะเวียนขายผลผลิตข้าวโพดของเขาให้กับผู้รับซื้อเจ้าประจำ 3 ราย โดยบอกว่าเพื่อเป็นการกระจายไม่ให้เกิดผลติดกระจุกอยู่กับผู้รับซื้อรายหนึ่ง รายใดมากเป็นพิเศษ ช่วยให้ผู้รับซื้อรายเล็ก ๆ สามารถดำเนินธุรกิจอยู่ต่อไปได้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยสังเกตว่ายังมีบางกรณีที่ชาวบ้านเลือกขายข้าวโพดให้กับผู้รับซื้อที่ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคย หรือความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมากไปกว่าผู้ซื้อ-ผู้ขาย ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านสามารถต่อรองจนได้ราคาขายที่ดีขึ้นกว่าปกติ เช่น กรณี พล ซึ่งเป็นนักการเมืองท้องถิ่นที่รู้จักผู้คนกว้างขวาง เขามักขายข้าวโพดให้กับสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม เมื่อผู้วิจัยตามไปสังเกตการณ์ พบว่าเจ้าหน้าที่สหกรณ์ช่วยให้เขาขายข้าวโพดได้ราคาสูงที่สุด คือในอัตรารับซื้อข้าวโพดที่ความชื้นไม่เกินร้อยละ 14 ทั้งที่ความจริงเจ้าหน้าที่วัดความชื้นข้าวโพดได้มากกว่าร้อยละ 14

อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าชาวบ้านทุกครัวเรือนจะสามารถเลือกขายผลผลิตของตัวเองได้โดยอิสระ เนื่องจากมีหลายครัวเรือนที่ไม่มีรถยนต์ ทำให้เวลาต้องหาจ้างรถยนต์ของชาวบ้านคนอื่นในหมู่บ้านเพื่อลงไปขายผลผลิตในเมืองแม่แจ่มจ่ายค่าจ้างขนตามน้ำหนักผลผลิตข้าวโพด อัตรากิโลกรัมละ 40 สตางค์ ซึ่งบ่อยครั้งเจ้าของรถปิคอัพเป็นผู้แนะนำหรือเลือกผู้รับซื้อให้แก่เจ้าของผลผลิต

จากผู้รับซื้อผลผลิตรายย่อยสู่โรงงานผลิตอาหารสัตว์

ผู้รับซื้อผลผลิตข้าวโพดในตัวเมืองแม่แจ่มเป็นผู้รับซื้อรายย่อยที่มีบทบาทในการรวบรวมผลผลิตข้าวโพดจากเกษตรกรผู้ผลิตเพื่อส่งขายต่อไปยังผู้รับซื้อรายใหญ่กว่า ได้แก่ ผู้ประกอบการห้องเย็น ผู้ประกอบการโรงอบลำไย ซึ่งมักจะมีโกดังหรือไซโลขนาดใหญ่ที่สามารถเก็บรวบรวมผลผลิตจำนวนมาก รวมถึงมีความสามารถในการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มคุณภาพและราคาของข้าวโพด เช่น การคัดแยกสิ่งเจือปน การลดความชื้น เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ผลผลิตข้าวโพดเกือบทั้งหมดจะขายต่อไปยังโรงงานผลิตอาหารสัตว์ซึ่งมีทั้งโรงงานผลิตอาหารสัตว์

ขนาดเล็ก และโรงงานผลิตอาหารขนาดใหญ่ซึ่งเป็นธุรกิจในเครือบริษัทยักษ์ใหญ่ที่ดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรมเกษตรครบวงจร เช่น กิจการในเครือเบทาโกร และเครือเจริญโภคภัณฑ์ เป็นต้น

ราคาซื้อขายข้าวโพดไม่ได้กำหนดจากผู้รับซื้อผลผลิตข้าวโพดในตัวเมืองแม่แจ่ม แต่กำหนดเป็นรายวันโดยผู้รับซื้อรายใหญ่กว่าที่อยู่นอกพื้นที่ เช่น ในเชียงใหม่หรือลำพูน พร้อมทั้งกำหนดปริมาณการรับซื้อที่ต้องการในแต่ละวัน ซึ่งผู้รับซื้อรายย่อยในเครือข่ายที่กระจายอยู่ในที่ต่างๆ จะทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตข้าวโพดให้ได้ปริมาณตามที่ผู้รับซื้อรายใหญ่ต้องการ

ผู้ประกอบการรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรรายใหญ่รายหนึ่งในตัวเมืองแม่แจ่มให้ข้อมูลว่า ช่วงที่ผลผลิตข้าวโพดออกสู่ตลาด มีการรับซื้อผลผลิตข้าวโพดเฉลี่ยวันละ 70 ตัน บางวันอาจสูงถึง 100 ตัน ราคาและปริมาณข้าวโพดจะถูกกำหนดมาจากโรงงานรับซื้อผลผลิตข้าวโพดแบบวันต่อวัน โดยเขามีโรงงานที่เป็นคู่ค้า 2 ราย คือ โรงอบพืชผลการเกษตรแห่งหนึ่งในอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน และบริษัทห้องเย็นแห่งหนึ่งในอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ โรงงานทั้งสองแห่งรับซื้อข้าวโพดไปเก็บไว้เก็บราคาเพื่อขายให้โรงงานผลิตอาหารสัตว์อีกทอดหนึ่ง

เมื่อทราบราคาที่กำหนดจากโรงงาน ผู้รับซื้อผลผลิตในตัวเมืองแม่แจ่มจึงจะสามารถคำนวณได้ว่าต้องตั้งราคาซื้อขายจากเกษตรกรเท่าไร โดยบวกเพิ่มค่าใช้จ่ายระหว่างขั้นตอนการรับซื้อผลผลิตข้าวโพดจากเกษตรกรจนนำส่งถึงโรงงาน โดยคิดอัตราค่าใช้จ่ายต่อหน่วยผลผลิต 1 กิโลกรัม โดยทั่วไปโดยราคาที่กำหนดจากโรงงานที่เป็นคู่ค้าจะบวกเพิ่มอีกกิโลกรัมละ 35-40 สตางค์ สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการจ้างรถบรรทุกผลผลิตข้าวโพดไปส่งยังโรงงานคู่ค้า โดยหากเป็นรถบรรทุก 6 ล้อ จะขนข้าวโพดได้เที่ยวละ 10 ตัน มีค่าจ้างขนกิโลกรัมละ 40 สตางค์ แต่หากเป็นรถบรรทุกพวง จะขนข้าวโพดได้สูงสุด 20 ตัน โดยมีค่าจ้างขนที่กิโลกรัมละ 35 สตางค์ และด้วยความที่มีความต้องการรถบรรทุกมากขึ้น จึงทำให้เกิดผู้ประกอบการรายใหม่ๆ ที่ลงทุนซื้อรถบรรทุกเพื่อมารับจ้างขนส่งผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะ กลายเป็นเครือข่ายผู้รับจ้างขนส่งสินค้าเกษตร

นอกจากค่าขนส่งข้าวโพดไปยังโรงงาน ยังมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีก ได้แก่ ค่าสีข้าวโพด 20 สตางค์ต่อกิโลกรัม ค่านายหน้า 5 สตางค์ต่อกิโลกรัม ค่า “ทอยลาน” หรือค่าขนส่งจากลานสีมายังจุดรับซื้อ 5 สตางค์ต่อกิโลกรัม ค่า “ทอยจากสวน” หรือค่าขนส่งข้าวโพดจากสวนมายังลานสีข้าวโพด 20 สตางค์ต่อกิโลกรัม และสุดท้ายคือคิดค่าดำเนินการเพิ่มไปอีก 10-20 สตางค์ต่อกิโลกรัม ดังนั้นเพื่อให้ได้กำไรจึงต้องเน้น “ทำน้ำหนัก” หรือขายให้ได้ปริมาณมาก ๆ จึงจะได้กำไร

โดยสรุป เนื้อหาส่วนนี้ได้นำเสนอให้เห็นความเชื่อมโยงของผู้กระทำการที่หลากหลายภายใต้ระบบตลาดการค้าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ของอำเภอแม่แจ่ม ตั้งแต่ชาวบ้านบนพื้นที่สูงในฐานะผู้ผลิต ผู้รับซื้อผลผลิตรายย่อย ผู้ประกอบการรับจ้างขนส่งผลผลิตทางการเกษตร ผู้รับซื้อผลผลิตรายใหญ่ จนกระทั่งโรงงานผลิตอาหารสัตว์รายใหญ่ ตลาดการค้าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในอำเภอแม่แจ่มได้ทำให้ชาวบ้านบนพื้นที่สูงได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรม ในฐานะผู้ผลิตวัตถุดิบป้อนโรงงาน โดยระหว่างชาวบ้านที่เป็นผู้ปลูกข้าวโพดไปถึงโรงงานผลิตอาหารสัตว์ มีผู้กระทำการหลากหลายและหลายระดับที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยง ตลอดเส้นทางของการเคลื่อนย้ายผลผลิต หรืออาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านบนพื้นที่สูงไม่อาจปลูกและขายข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้หากปราศจากผู้กระทำการที่ทำให้ระบบตลาดการค้าข้าวโพดในอำเภอแม่แจ่มเชื่อมโยงเข้ากับระบบตลาดในธุรกิจผลิตอาหารสัตว์ ซึ่งมีอิทธิพลในการกำหนดความเป็นไปของตลาดข้าวโพด

แม้ว่าเกษตรกรจะไม่มีอำนาจกำหนดราคาจำหน่ายผลผลิต หรือแม้แต่ปริมาณที่ต้องการให้ผู้ประกอบการรับซื้อ แต่จากข้อมูลที่น่าเสนอมາจะเห็นว่าเกษตรกรแต่ละรายพยายามเลือกแหล่งจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ที่พวกเขาพอใจ และในขณะเดียวกัน ผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์ซึ่งแม้ว่าจะมีอำนาจต่อรองสูงกว่าเกษตรกรแต่ก็พบว่าผู้รับซื้อหลายรายพยายามเชิญชวนและยื่นข้อเสนอพิเศษเพื่อสร้างแรงจูงใจให้เกษตรกรมาจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ให้แก่ตนเอง นั่นหมายความว่าเกษตรกรไม่ได้ตกเป็นฝ่ายที่ด้อยกว่าผู้รับซื้อเมล็ดพันธุ์เสมอไป แต่มีอำนาจต่อรองอยู่ด้วยเช่นกัน เกษตรกรเลือกแหล่งรับซื้อจากเงื่อนไขปัจจัยหลายอย่าง ราคาการรับซื้อเป็น

เงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในการตัดสินใจดังกล่าว แต่จะเห็นได้ว่าเกษตรกร บางรายให้ความสำคัญกับปัจจัยอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน เช่น การรักษาไว้ซึ่งความสัมพันธ์ อันดีระหว่างตนกับผู้รับซื้อ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการค้าแบบหนึ่งที่พบเห็นได้ทั่วไป ในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคู่ค้าไม่ว่าจะเป็นการค้าผลผลิตการเกษตรหรืออื่น ๆ ในแง่นี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าเม็ดเงินหรือผลประโยชน์ทางธุรกิจไม่ใช่ปัจจัยเดียว ในการขับเคลื่อนกลไกการตลาด รวมทั้งตลาดการค้าเมล็ดพันธุ์และผลผลิตข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ในพื้นที่สูงในกรณีศึกษาครั้งนี้ด้วย

สรุปและอภิปรายผล : ตลาดบนพื้นที่สูง

บทความแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านบนพื้นที่สูงได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการการค้าข้าวโพด ทั้งการค้าเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดและการค้าข้าวโพด เลี้ยงสัตว์ ซึ่งเกี่ยวพันกับผู้กระทำการที่หลากหลายทั้งในและนอกห้องที่ ไปจนถึง บรรษัทธุรกิจเกษตรและอาหารยักษ์ใหญ่ ซึ่งผู้กระทำการเหล่านั้นต่างมีส่วน ที่ทำให้การขยายตัวของกรปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เชิงพาณิชย์ในพื้นที่สูงซึ่งเป็น เขตป่าอนุรักษ์เกิดขึ้น หรือกล่าวอีกอย่างได้ว่า เราไม่อาจกล่าวโทษว่าการขยายตัว ของการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ดังกล่าวซึ่งส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดจากเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ผลิตเท่านั้น

ตรรกะและวิธีคิดแบบการตลาด รวมถึงกลไกการตลาดต่าง ๆ ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนพื้นที่ศึกษา ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในชุมชนโดยเฉพาะ ความเปลี่ยนแปลงในด้านระบบการผลิต จากเดิมที่ชุมชนมีระบบการผลิตแบบ ยังชีพเป็นหลัก ได้ปรับเปลี่ยนมาสู่การทำกรผลิตพืชเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์เข้มข้น ซึ่งส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของผู้คนทั้งภายในชุมชนและภายนอก ชุมชน

เมื่อถูกผนวกเข้ากับกลไกทางการค้า เกษตรกรรายย่อยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง มักถูกมองว่าเป็นผู้ผลิตที่ขาดตลาด หรือเป็น “เหยื่อ” ของพ่อค้านายทุนต่าง ๆ แต่บทความฉบับนี้ได้สะท้อนให้เห็นว่าเกษตรกรพยายามใช้ กลวิธีที่หลากหลายในการเข้าไปสัมพันธ์และต่อรองกับกระบวนการ และผู้กระทำการ ที่เกี่ยวข้อง กับกลไกการค้าดังกล่าวเท่าที่พวกเขาจะทำได้ภายใต้เงื่อนไขและ ข้อจำกัดของเกษตรกรแต่ละกลุ่ม นับตั้งแต่ขั้นตอนของการจัดการเมล็ดพันธุ์ ไปจนถึงขั้นตอนของการจำหน่ายผลผลิต แม้ว่าเกษตรกรในพื้นที่จะไม่สามารถ ผลิตเมล็ดพันธุ์ได้เอง และจำต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ราคาแพงจากตลาด แต่พวกเขาก็หาตลาดเมล็ดพันธุ์ทางเลือกที่อาศัยเครือข่ายและความสัมพันธ์ทางสังคมที่มี ในทำนองเดียวกัน แม้ว่าเกษตรกรจะไม่สามารถกำหนดราคาจำหน่ายผลผลิตแต่ พวกเขาก็พยายามเลือกแหล่งจำหน่ายที่มีประโยชน์ต่อตนเอง ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ ในเชิงเม็ดเงินหรือประโยชน์ในเรื่องการรักษาไว้ซึ่งเครือข่ายความสัมพันธ์ ทางสังคมก็ตาม

เชิงอรรถ

- 1 บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเพื่อทำวิทยานิพนธ์หัวข้อ “การช่วงชิงความหมายเพื่อเข้าถึงพื้นที่แห่งความคลุมเครือของแนวเขตป่า กรณีศึกษาข้าวโพดเลี้ยงสัตว์”
- 2 นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 3 ผู้นำชาวบ้านจากอำเภอแม่แจ่ม สะท้อนมุมมองต่อปัญหาการขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดในอำเภอแม่แจ่ม ในเวทีมหกรรมเครือข่ายลุ่มน้ำพันุ่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่ 20 พฤษภาคม 2552 ณ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ
- 4 ไร่เหล่า คือ พื้นที่ไร่ในระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนที่มีการปล่อยทิ้งไว้ไม่เข้าไปทำการผลิตระหว่าง 3-7 ปี เพื่อให้ผิวดินได้พักฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ จึงเวียนกลับมาทำการผลิตซ้ำในที่ดินดังกล่าว
- 5 “ถอดดอก” เป็นคำที่ชาวบ้านใช้เรียกการปลูกข้าวโพดเพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ลูกผสม เนื่องจากในขั้นตอนการผสมพันธุ์จะต้องมีการดึงช่อดอกเกสรตัวผู้ของต้นข้าวโพดแม่พันธุ์ออก

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- เบญจพรรณ เอกะสิงห์ พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ และกุลศล ทองงาม. 2544. “ศักยภาพการผลิตและความต้องการของเกษตรกรในการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในแหล่งปลูกที่สำคัญของประเทศไทย ปีการผลิต 2543” รายงานการวิจัยศูนย์วิจัยเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (24 หน้า).
- ภู เชียงดาว. 2554. “สัมภาษณ์ : สมพล อนุรักษ์วนภูมิ นายก อบต.บ้านทับ “รัฐอย่ามองข้ามชนเผ่า หรือบอกว่าชาวเขาทำลายป่า”. สำนักข่าวประชาธรรม, 28 มิถุนายน 2554. http://www.prachatham.com/detail.htm?dataid=7937&code=i1_28062011_01&mode=th, 12 กรกฎาคม 2554.
- วันชัย ต้น. 2552. “ไร่ข้าวโพด ต้นเหตุทำลายป่ากับ CSR ของจริง”. มติชน, 30 สิงหาคม 2552. <http://www.sarakadee.com/blog/oneton/?p=445>, 15 เมษายน 2554.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2555. “บทบาทของบริษัทเกษตรและอาหารกับการเปลี่ยนแปลงชนบทและสังคมไทย”. <http://www.biothai.net/sites/default/files/corp-watch-1.pdf>, 3 กุมภาพันธ์ 2555.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่. 2554. สถิติการปลูกพืช (ฤดูฝน) ปี 2553/54. ปรับปรุงล่าสุด 7 มีนาคม 2554. http://chiangmai.doae.go.th/reports/stat_plan/stat_plantproduction53-54Rain.pdf, 7 มีนาคม 2554.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2553. *ทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.

ภาษาอังกฤษ

- Sato, Jin. 2000. “People in Between : Conversion and Conservation of Forest Lands in Thailand”, *Development and Change* 31 : 155-177.
- Tsing, Anna. 2008. “Contingent Commodities : Mobilizing Labor in and Beyond Southeast Asian Forests”, in Joseph Nevins and Nancy Lee Peluso (eds.), *Taking Southeast Asia to Market : Commodities, Nature, and People in the Neoliberal Age*, pp.27-42. Cornell University Press : Ithaca and London.